

СИМОН ПЕТЛЮРА І ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА ПІВНІЧНО-СХІДНІЙ УКРАЇНІ

Реалії соціально-політичного становища чернігівських земель України на початку 20-х років нинішнього століття полягали в тому, що на жодних союзників у боротьбі проти російської окупації, як це було у західних регіонах, розраховувати не доводилось. Надія на визволення пов'язувалась з іменем Симона Петлюри як уособленням загальноукраїнського прагнення до самостійного й вільного життя нації.

Охоплюючи Лівобережжя, петлюрівські військово-політичні організації об'єднували національно свідому частину населення Донбасу, Харківщини, Полтавщини, Січеславщини (нині — Дніпропетровська область), Чернігівщини. Кількісно вони були меншими за аналогічні угруповання Правобережжя, зокрема Київської губернії, через віддаленість від епіцентру головних подій визвольної боротьби 1917—1919 років, що притягали до себе значну частину активних учасників зі східних регіонів, а також — через посилення у зв'язку з цим етнічного статусу росіян-більшовиків, які використовували для збільшення свого впливу можливості територіальної близькості до Росії.

Визвольні сподівання, що ґрунтувались на національній ідеї, пов'язувались населенням Чернігівщини з іменем Симона Петлюри. Так, за свідченням газети Чернігівського губернського комітету компартії більшовиків «Знамя Советов» від 7 листопада 1920 року, «батько Петлюра» был у всех на уме и языке», а в грудні 1918 року петлюрівським частинам «... была устроена торжественная встреча: — по дороге к вокзалу собралось местное население (...) и встречало проезжавшие на автомобилях и возах части громкими криками радости». Тому і насаджувана газетою «мысль об активной борьбе с батьком Петлюрою — прививалась с трудом».¹

До кінця 1922 року в м. Ічні Чернігівської області діяла нелегальна організація «Патріотичне кубло», метою якої була «підтримка Петлюрівського руху, (...) повалення радянської влади»², а також — шляхом повстання створити «самостійну Україну».³ За протоколом останнього засідання «Патріотичного кубла», організація ставила завданням, крім іншого, об'єднатись з «повстанськими організаціями, що переслідують ті ж цілі, якщо вони будуть знайдені».⁴

В газетній пропаганді російських більшовиків цього ж року все це набуло зовсім іншого вигляду: «Кучка сельских интеллигентов обратилась в оголтелых бандитов, разбойников и погромщиков под видом преследования «высокой идеи»».⁵

Як бачимо, національна ідея, найбільш виразним і послідовним носієм якої був Симон Петлюра, на початку російсько-більшовицької окупації не тільки не могла бути заперечена офіційною пропагандою, але й вимушено визнавалась як «висока». В той час російсько-більшовицька пропаганда ставила скромніше, ніж потім, завдання: відокремити ідею, схвалювану суспільною думкою українського населення північно-східних областей України, від її діяльнісного опосередкування. Це виражалось у формулі: національна ідея — «висока», а найактивніші її втілювачі — «бандити».

Нелегальний рух опору відповідно класифікувався радянською владою як система «змов».

Так, 1—15 серпня 1920 р. у Григоровській волості Конотопського повіту Чернігівської губернії (нині — Сумська область), міліцією була розкрита «Петлюрівська змова», до якої у доповіді начальнику Чернігівської губернської міліції був віднесений «Шевченкової дивізії 3-й загін», що ставив за мету «зробити (...) повстання».⁶

А 24—25 липня 1920 р. в Чернігівському губернському, ревтрибуналі слухалась «велика і заплутана» справа «о контр-революционном Петлюровском заговоре». Одна з учасниць цієї нелегальної організації Д. Вишневська-Мехеда звинувачувалась в тому, що «...служила агентом Петлюри (...), приймала у себя на квартире контр-разведчиков Петлюры».⁷

22 червня 1922 р. до Чернігівського губвиконкому надходять відомості про те, що в селі Малий Самбор Конотопського повіту «...с 1919 г. орудует тайная петлюровская организация, пользующаяся особым покровительством». Ця організація складалась із сільської інтелігенції, а про одного з її членів писалось, що він «... работает благополучно и до сих пор на благо Симона Петлюры, прикрываясь ком'ячейкой».⁸

Браницький районний повстанський комітет (нині — Бобровицький район Чернігівської області) налічував у своєму складі 220 членів, утримуючи велику кількість зброї (кулемети, бомби) і майстерню по виготовленню патронів.⁹ У 1922 році петлюрівські повстанські комітети (повстанками) діяли вже у Городнянському, Козелецькому, Ніжинському, Остерському і Чернігівському повітах.¹⁰ На їх знищення спеціально спрямовувалась діяльність органів державної безпеки — ДПУ. Одночасно проводились пропагандистські заходи щодо дискредитації національної ідеї, втіленої у Петлюрівському русі. Так, якщо на початку російсько-більшовицької окупації зведення органів державної безпеки (ДПУ) і робітничо-селянської міліції чітко відрізняють «петлюрівські» організації від інших за тією ознакою, що «петлюрівці» агітували за «незалежність» України, створення «самостійної» української армії, виступали проти союзу з радянською Росією, а, отже, виражали зміст національної («високої») ідеї, то пізніше, в міру узурпування пропагандистського апарату (преси, хат-читалень, закладів освіти), виявам визвольного руху на основі національної ідеї надається аморально-кримінального забарвлення: бандитизм, розкрадання, розтрата в соціалістичних закладах, навіть — самогоноваріння і пияцтво. Цим самим громадська думка українського населення позбавлялась можливості самостійного розрізнення суті подій і вчинків, їх першопричин і рушійних механізмів. В результаті поступово утвержувалась ідеологема: радянське — добро, петлюрівське — зло, до якого зараховувалось те, за що прагнула уникнути відповідальності російсько-більшовицька окупаційна влада. До розряду «самогоноваріння» та «бандитизму» таким чином була віднесена й «національна ідея».

Але навіть самі автори міфічної ідеологеми про радянське добро і петлюрівське зло, як виявилось, усвідомлювали її вразливість і нетривкість, передчуваючи власну приреченість перед лицем природного руху нації до самостійного й вільного життя. Розсекречений у 1990 р. циркуляр № 136 Народного Комісаріату Внутрішніх Справ всім Губернським відділам Управління у червні 1923 року повідомляє про те, що «...можливість нових спалахів бандитизму (...) ніскільки не виключена».¹¹ І це, незважаючи на підкріплення ідеологеми «радянського добра» фізичним знищенням учасників національного опору: з 34 членів організації «Петлюрівське кубло» 11 були розстріляні, масових репресій зазнали на території Чернігівщини саме українці.

Ця організація ставила своєю метою, крім іншого, «увійти в зв'язок з іншими подібними організаціями Києва, Ніжина і Чернігова».¹²

Листівки «Патріотичного кубла» закликали «одуматись, не виконувати вимог Радянської влади, не платити продподатку, взятись за зброю і допомагати повстанцям».¹³

Отже, чернігівці розраховували насамперед на власні сили, сподіваючись на взаємопідтримку організованого Петлюрівського руху.

Якщо відкинути лукаву термінологію російських загарбників того часу, якою позначався Петлюрівський рух, — «кучка сельських інтеллигентов», «оголтелые бандиты», «разбойники и погромщики»,¹⁴ і звернутись до визначень агресора, зроблених чернігівськими повстанцями, виразно виявиться сутність іншонаціонального пригнічення українців: «у нас панують москалі» (з прокламації «Петлюрівського кубла»)¹⁵.

«Громадяни! Рятуйте себе від насильників жидів, які розстрілюють вас у чека. Ви не чекайте, доки вас усіх перестріляють, а бийте їх. Ми боремось за вас. Галака».¹⁶

Як бачимо, чернігівці не заперечують проти існування «москалів» — росіян взагалі, у їх власній країні, не виражають неприйняття «москалів» як представників російського народу навіть на українській землі.

Сутність міжнаціонального насильства полягає в тому, що росіяни панують над українцями на їх рідній землі. Аналогічна оцінка чужоземному насильству дана і в наведеній листівці отамана Галаки. В ній немає зневаги до євреїв як нації, але є рішучий протест проти насильницьких дій тих із них, які масово вступили на службу до російських загарбників і на догоду їм позбавляють життя українських громадян. Слова отамана Галаки «рятуйте себе» і «ми боремось за вас» відображають основоположні гуманістичні ідеї самозбереження української нації, узагальнені й діяльно виражені Симоном Петлюрою.

Джерела Чернігівського обласного державного архіву підтверджують оманливість і лукавство тверджень тодішньої російської окупаційної влади, що пролунали як настанова для інших після розстрілу 11 учасників «Патріотичного кубла»: «Пусть примут это к сведению враги украинского народа, продажные агенты и наемные убийцы закордонных подстрекателей».¹⁷ «Ворогами» українського народу цим самим були оголошені українські юнаки, більшість з яких не дожила навіть до 25-річного віку, дві 35—37-річні жінки-росіянки і один юнак-єврей, що став на захист винищуваних українців. Наводимо дані про розстріляних учасників петлюрівської підпільної організації «Патріотичне кубло»:

1. Палагута Федір Данилович, 28 років, завідуючий обозним двором Ічнянської заготівельної контори.
2. Лук'яненко Феодосій Гаврилович, 23 роки, член комітету взаємодопомоги при Ічнянському повітвиконкомі.
3. Книш-Книщенко Григорій Гнатович, 21 рік, хлібороб.
4. Ніколаєнко Олександр Андрійович, 24 роки, телеграфіст.
5. Москаленко Антон Іванович, 25 років, конторник заготівельної контори.
6. Камишний Антон Андріанович, 20 років, хлібороб.
7. Кирдан Дем'ян Семенович, 23 роки, закінчив учительську семінарію.
8. Скиданова Катерина Григорівна, 37 років, торгівка.
9. Панахнова Дарія Іванівна, 35 років, утримувачка чайної.
10. Зоц Василь Іларіонович, 24 роки, студент Київського електротехнікуму.
11. Скубан Андріан Андрійович, 24 роки, співробітник Ічнянської заготівельної контори.¹⁸

Крім смертного вироку для цих чернігівців, закрите судове засідання ухвалило рішення заборонити іншим учасникам організації пе-

ребування в Чернігівській, Полтавській, Київській, Волинській і Подільській губерніях строком на 3 роки. Два учасники були позбавлені волі на 5 років з суворою ізоляцією, три учасники — на 2 роки, один — на рік і один — на 6 місяців.¹⁹

Як бачимо, російська окупаційна влада цим самим одних чернігівців позбавила життя, інших — можливості або жити па рідній землі, або — жити на свободі.

Незважаючи на це, 8 травня 1923 року російсько-більшовицька газета «Красное знамя», що видавалась у Чернігові, змушена була визнати: «Затеи Петлюры (...) и до сих пор встречают кое-где сочувствие среди некоторой части селянства (...) особенно сельской интеллигенции, зараженной националистическим туманом».²⁰

Більше того, це визнавали найвищі керівники російсько-більшовицького уряду у Москві. Так, Л. Троцький у виступі на: секретній інструктивній нараді перед політкомісарами, які відправлялися на Україну, сказав: «Вимагалось керівника народного повстання Петлюру проти німецької окупації дискредитувати в очах самих повстанців. Це було дуже складне завдання, особливо коли Петлюра був овіяний славою повалення гетьмана, передачі трудовому селянству України всіх земель без викупу і негайного скликання трудового конгресу».²¹ І далі: «Важчою є справа з Петлюрою, оскільки українське селянство на нього й сподівається».²²

Якщо Л. Троцький звертав увагу політкомісарів на підтримку Симона Петлюри серед селянства, то А. Луначарський, виступаючи з доповіддю «Завдання просвіти в системі радянського будівництва» у 1925 році, не повірив педагогові з України.

Він повторив слова попереднього виступаючого з України: «А другий учитель сказав: «Давно відкинуті петлюрівські забобони, але що український учитель повністю і скрізь ще дуже недавно був петлюрівцем — це факт. Та як же може бути інакше?»».²³

Як видно з цього, і українське селянство, й інтелігенція справедливо вбачали в С. Петлюрі захисника загальнонаціональних інтересів.

Крім підпільних петлюрівських організацій, на Чернігівщині у цей період діють численні військові угруповання петлюрівської орієнтації: загони Скубана, Ващенка, Скрипченка та інші. Між збройними загонами і підпільними організаціями петлюрівського спрямування існував тісний зв'язок, що забезпечував захист селян від непомірних поборів, погромів і грабежів з боку російської окупаційної влади, попередження повстанців про каральні експедиції росіян.

Наводимо архівні документи, що підтверджують діяльність петлюрівських військових угруповань на Чернігівщині і їх боротьбу проти чужоземного панування. За термінологією окупантів, збройні загони називались «бандами», що й було відображено у документах того часу. Так, 3 травня 1923 року в Чернігівське Окружне Управління Кримінального Розшуку надійшло повідомлення про наявність «банди» у Клишевському районі (нині — Сумська область). У доповідній записці начальника Новгород-Сіверського округу (Чернігівська область) зазначається: «...банда «Ващенко» состоит из 3 человек, вооружена винтовками, револьверами и бомбами Петлюровского полка. Редко себя проявляющая, пользуется любовью населения и поддержкой».²⁴ У відомостях про стан бандитизму на території Новгород-Сіверського округу (за станом на 1 червня 1923 року) відзначається, що «банда» Ващенка все ще існує і здатна збільшувати свою чисельність до 20 осіб. Дії «бандитів» — напад на райвиконком з метою захоплення зброї, на поїзд, на лісництво.²⁵

У відомостях про стан бандитизму на території Новгород-Сіверського округу (за станом на 1 липня 1923 р.) зазначено: «Для ликвидации банды (Ващенко — **Прим. автора**) прибыл Уполномоченный Губотдела Г.П.У. Шетов с отрядом в количестве 25 человек при 2 пулеметах «Максима». В селе Клишках (нині — Сумська область. — **Прим. автора**) проведенной операцией раскрыт соучастник банды, брат бандита Киндяка».²⁶

Якщо взяти до уваги тільки прізвища нападників і оборонців, то і в цьому знайдемо підтвердження сутності збройного конфлікту, якими б гаслами, фразами чи назвами це не прикривалося: росіяни знищували українців на їх власній землі, посягаючи цим самим на їх природне право жити, творити власну духовну й матеріальну культуру, споживати її плоди. Так, росіянин Шетов силою зброї позбавляє цього природного права українців Ващенко і Киндяка, російські хлопці під орудою уповноваженого Москвою військового бандита «невинно» гинуть від рук нескорених українців. Протягом наступних десятиліть ХХ сторіччя Росія постійно використовуватиме цей механізм поневолення, духовно-інтелектуального та фізичного знищення інших народів в основі якого — нехтування цінністю життів власне росіян через їх багаточисельність, навертання до їх числа етнічних заміників, витіснених через слабку моральну сув'язь з інших націй.

Петлюрівський рух оберігав і зміцнював моральний взаємозв'язок українців, їх відповідальність і жертвність у боротьбі проти окупантів.

Зведення Управління Губміліції у Шосткинському районі Новгород-Сіверського округу (нині — Сумська область) за серпень 1923 року свідчить про те, що в цій місцевості наявна «Петлюровская банда» в такому складі: «пеших — 20, пулеметов — 1, винтовок — 20».²⁷

Секретне повідомлення Начгубміліції Начальнику Інспекторсько-організаційного Відділу Головного Управління Міліції УСРР від 15 травня 1923 року № 636 містить такі дані: «Сообщаю, что за отчетный Апрель месяц в Сновском округе совершено неизвестными бандами 3 налета на село Макашино (нині — Менський район Чернігівської області. — **Прим. автора**) в числе 8 пеших бандитов, вооруженных пулеметом, 8 винтовками и 8 револьверами. Петлюровской окраски банда, преследуемая отрядом милиции в числе семи конных человек, перешла в район Борзны Конотопского округа».²⁸

Громадська думка чернігівців, зокрема селян та інтелігенції, підтримувала учасників Петлюрівського руху, що суттєво позначилось на моральному стані і самопочутті місцевої міліції. На наш погляд, певною мірою це відображено у змісті наведеного секретного документа, підготовленого керівництвом Чернігівської губернії для відправки «нагору» — до керівництва міліції УСРР. Це насамперед свідчення про «невідомість» збройних загонів, що до того ж «перейшли» в інший район, а отже, вийшли за межі відповідальності місцевої міліції. «Невідомість» збройних загонів підтверджує те, що вони не були вказані місцевими жителями, серед яких, безсумнівно, були якщо не безпосередні учасники, то — свідки повстанських дій. Чернігівські органи міліції, як видно, і не наполягали на їх викритті. Однак, визвольна боротьба петлюрівських підпільних організацій і збройних загонів, підтримувана громадською думкою більшості населення Чернігівщини, велась не тільки за принагідного нейтралітету місцевих міліціонерів. Мали місце й випадки прямого співчуття та сприяння петлюрівському рухові з боку окремих представників губернської та місцевої влади. Так, 22 червня 1922 року до Чернігівського Губвиконкому надійшла доповідна записка про те, що в Малому Самборі Конотопського повіту (нині Сумська область) «...с 1919 г. орудует тайная петлюровская ор-

ганизация, пользующаяся особым покровительством бывш. Особ. Нар. След. Черн. Губревтриба Шинк(г)аренко-Ювко и имеющая поддержку и выше».²⁹ Згадана підпільна організація складалась із прихильників петлюрівської ідеї — «петлюрівців», що належали до сільської інтелігенції: секретаря сільвиконкому, секретаря комосередку, старшого міліціонера та інших.³⁰ Секретар комосередку у доносі характеризувався як «бандит і петлюрівець», який у 1919 році був у повстанському загоні Ангела, а нині «работает благополучно и до сих пор на благо Симона Петлюры, прикрываясь ком'ячейкой».³¹ Інший член організації характеризувався як «самый хитрый и опасный петлюровец — бандит из банды Ангела».³²

Член партії більшовиків, як називає себе автор доносу до Чернігівського Губвиконкому, далі пише:

«Означенная петлюровская организация все время вела борьбу с ком'ячейкой, возбуждая против активных ее членов разные судебные процессы, тем самым не давая ком'ячейке и комнезаму работать на пользу беднейшего крестьянства и Соввласти. Несмотря на все это, петлюровцы не были довольны парализованием работы и добиваются полного своего владычества в с. Малом Самборе, что они теперь и достигли и село Малый Самбор, так же, как и вся В. Самборовская волость теперь находится целиком под их властью, где они и распоряжаются как хотят. Примером может служить случай недавнего убийства самого активного незаможника (...), при чем убийцы остаются совершенно безнаказанными, благодаря тому, что и сельсовет М. Самбора, и В. Самборская вол. милиция состоит в смычке с местными кулаками, один из которых даже вступил в партию...».³³ У кінці доповідної записки член партії більшовиків просить Чернігівський Губвиконком провести самое тщательное расследование и принять самые решительные меры к упорочению Соввласти в Велико Самборской волости».³⁴

Очевидні факти уникання представниками місцевої влади прямої конфронтації з петлюрівським рухом під впливом громадської думки чернігівців, яка виражала моральні засади самозбереження українства, долались окупантами засобом «розділяй і владарюй». Саме це й підтверджує введення системи комнезамів як способу розділення на ворогуючі частини українського селянства. Доноси «незаможників», «членів партії більшовиків» та інших відступників і зрадників власного народу набували дедалі активнішого використання для боротьби із антитезою російського більшовизму — символом єдності, самостійності і волі, що його уособлював і жертвовно обстоював Симон Петлюра.

Доноси на чернігівську міліцію початку 20-х років свідчать, про широкий спектр ставлення місцевих міліціонерів до петлюрівського руху: це і небажання вступати у збройні конфлікти з його учасниками, і прихована підтримка, і спроби дотримуватись дистанції або нейтралітету, і невиконання або неповне виконання наказів окупаційної влади «про людське (начальницьке) око». Все це показує залежність тих, хто пішов на співробітництво з окупантами, від морального впливу і осуду чернігівчан так само, як і залежність петлюрівських повстанців від моральної підтримки та схвалення, економічного та фінансового забезпечення їх з боку заможного селянства. Місцева міліція, перебуваючи між вимогами окупаційної влади, якій підпорядковувалась безумовно, і опосередкованими моральними вимогами українського населення, мусила балансувати, пристосовуватись, а в критичні моменти — робити вибір. В цілому ж ці обставини розкладали міліцейську відданість по службі. Це підтверджує секретна доповідна записка Начальнику Губміліції від 19 вересня 1922 року від заступника Начальника Губернського Відділу ДПУ:

«По имеющимся в ГОГПУ данным, Начальник Милиции м. Ични Борзенского уезда (...) и его помощник (...) ежедневно пьянствуют. Кроме того существует подозрение, что они держат связь с бандой Скубана Петлюоровской окраски, которая оперирует в районе Ични. Вышеизложенное подтверждается еще и тем обстоятельством, что в отряде Милиции отсутствует всякая дисциплина и что милиционеры не боеспособны и ненадежны, в результате чего 17-го сентября при перестрелке отряда милиции в 12 человек (...) с бандой Скубана, половина отряда бежала...».³⁵

На цій підставі начальник міліції і його помічник були звільнені з посад і засуджені. Але в цілому такі заходи допомагали мало, що змушувало окупаційну владу посилювати дійовість міліцейського апарату, збільшувати його чисельність. Наприклад, у секретному наказі № 57/7 від 10 березня 1923 року йдеться про вимогу «...увеличить штат Милиции заштатного города 1-го разряда Борзны на 10 человек пеших милиционеров и заштатного города 2-го разряда Ични на 5 человек пеших милиционеров».³⁶ Як бачимо, нарощування силових структур на Чернігівщині було пов'язано із зростанням опору населення, що свідчило про його непримиренність у ставленні до нової російсько-більшовицької влади.

Проте й сама влада не тішила себе ілюзіями. Секретним циркуляром (телеграма) від 29 вересня 1922 року, направленим в усі Губвідділи ДПУ, повідомлялось, що у зв'язку з наміченими на найближчий час перевиборами у Радах і проведенням з'їздів Рад слід очікувати «значительного оживления деятельности контрреволюционных элементов». Належало негайно вжити заходів, один з яких був визначений таким чином: «Всемерно использовать осведомительный аппарат в целях усиления наблюдения за учтенным к-р элементом, в частности петлюоровцами, духовенством...».³⁷

У Чернігівському обласному державному архіві виявлені секретні відомості (зведення) про політичне становище в кожному районі (окрузі) Чернігівської губернії (області), що складались і направлялись в Управління Чернігівської Губміліції від начальників окружних (районних) міліцейських органів до початку 30-х років нинішнього століття. Зведення збирались і подавались за станом на поточний тиждень, місяць і рік. Міліцейські керівники в округах (районах) щотижнево заповнювали таку форму: найменування пункту нападу (за термінологією того часу — нальоту) — села, хутора, «деревні» і т. д.; найменування повстанського загону і його керівника (за термінологією міліцейського відомства — найменування «банди і главаря»), кількість повстанців (у відомості — «бандитів»), з них піших, кінних; озброєння повстанців (за міліцейською термінологією — «бандитів»): револьвери, шашки, кулемет, гвинтівка; політичне забарвлення; склад загону міліції, посланого для знищення повстанського загону (за термінологією міліції — «для ліквідації» банди), з них піших, кінних; результати — «банда» сховалась, розпалась, заарештована, встановлено спостереження; результати знищення («ліквідації»): втрати, трофеї.

Однак, визначення «політичного забарвлення» збройного опору дедалі більше залежало від партійної кон'юнктури часу і вже у 1923 році характеризувалось вищим керівництвом майже повністю як зростання кримінальної злочинності. Про це свідчить секретний наказ командуючого збройними силами України і Криму М. В. Фрунзе від 23 травня 1923 року, виявлений у Чернігівському облдержархіві. Подаємо витяг з цього документа:

«Совершенно секретно.

ПРИКАЗ

по Милиции Украинской Советской Социалистической
Республики
№ 254/С

г. Харьков

23 мая 1923 г.

Несмотря на достигнутые успехи в деле ликвидации бандитизма, которые в незначительной степени обуславливаются укреплением на селе Советской Властью, Петлюровские, савинковские и другие белогвардейские и контр-революционные организации, нашедшие приют в соседних с нами государствах, по имеющимся данным продолжают деятельную подготовку к новым повстанческим выступлениям, при чем в подготовительный период к открытому выступлению руководимые и поддерживаемые этими организациями мелкие бандитские шайки, сохранившиеся на нашей территории, проявляют себя лишь экзами для получения средств, выступая под видом уголовных бандитов.

Организуя свои ряды, бандиты, в то же время стремятся нанести нам урон отдельными взрывами мостов и разного вида важнейших сооружений, поджогами складов и т. д. при чем при ликвидации ряда таких подпольных организаций произведенной органами ГПУ в Киеве, Черниговской губернии и в некоторых других районах, захвачены материалы и документы подтверждающие связь бандитских ячеек на нашей территории с заграницей...

Лицами, руководящими повстанческими движениями на нашей территории, белогвардейской печатью называются, при этом, известные руководители, которые находятся в Польше, в лагерях для интернированных петлюровцев и будут, возможно, переброшены в ближайшее время на нашу территорию.

...в случае прорыва из-за границы каких либо банд — немедленно ликвидировать таковые путем выделения надежных истребительных отрядов, не дожидаясь специальных распоряжений свыше. Категорически требую, чтобы всякая прорывавшаяся на нашу территорию банда была во чтобы то ни стало уничтожена...».³⁸

Як видно з наведеного витягу, М. Фрунзе прямо відносить «Петлюрівські організації» до ворожих радянській владі, подаючи їх узагальнену назву з великої, на відміну від савинківських організацій, літери.

Тим самим Петлюрівські організації, як узагальнений символ, відзначаються у тексті наказу такою ж шанобливістю, якої його автори прагнули надати «Радянській Владі».

Що це: політичний недогляд, помилка чи інерція сприймання тогочасним українським суспільством імені Симона Петлюри, якої не зміг уникнути навіть правопис його катів? На наш погляд, це друге, що зумовило перше: інерційний вплив української суспільної свідомості, що у 1923 році застав окупантів «ні в сих, ні в тих», примушуючи з пошаною говорити про українського державного керівника. Цим самим підтверджується теза Л. Троцького, висловлена на секретній інструктивній нараді перед політкомісарами, які відправлялись на Україну: «Тільки дурень чи провокатор без вибору буде повсюди твердити, що ми воюємо з Петлюрою. Іноді, доки не розгромлений Денікін, вигідніше поширювати чутки, що радянська влада є союзником Петлюри».³⁹

З цього погляду стає зрозуміло та обтічність, з якою наказ М. Фрунзе зобов'язує знищувати повстанські загони як ворожі радянській владі, але, не називаючи імені Симона Петлюри, посилається на «відомих керівників», «осіб, що керують повстанським рухом», «що пе-

ребувають у Польщі в таборах для інтернованих петлюрівців». Отже, знищувати збройні загони повсталого українського народу для російських окупантів на той час було значно легше, ніж «ліквідувати» або обезчестити символ українського визвольного руху — політичний образ його провідника.

Одночасно вишукувались засоби впливу на суспільну свідомість населення. З цією метою повітове керівництво зобов'язувалось інформувати губернське про «політстан» у відповідних місцевостях. Наводимо зведення, виявлені у Чернігівському облдержархіві, за трьома повітами — Борзенським (нині — Борзнянський район Чернігівської області), Ніжинським і Шостенським (нині — Сумська область) за станом на 10 — 20 серпня 1922 року:

«Борзенский уезд.

Состоятельный слой населения, за немногим исключением, настроен по отношению к Соввласти враждебно; настроение среднего класса пассивное. Беднейшее население в общей массе сочувствует Соввласти и относится с полным доверием ко всем мероприятиям.

Нежинский уезд.

Настроение зажиточного слоя населения антисоветское, беднейшего — сочувственное.

Шостенский уезд.

Настроение кулаков враждебное, бедняков — сочувственное».⁴⁰

І все ж загальна кількість збройних виступів як політичного, так і неполітичного характеру у 1923 році стрімко зростала. Окупаційна влада намагалась уникнути розрізнення характеру цих виступів і цим самим надати виявам суспільно значущого опору населення кримінального забарвлення. Про це свідчить секретний «Наказ по міліції кримінальному розшуку УРСР» за № 72/16 від 19 вересня 1923 року, підписаний начальником Міліції і Розшуку Республіки Федотовим у м. Харкові:

«Об усилении борьбы с преступностью.

Волна преступности на Украине поднимается все выше и выше. За январь с. г. в органах Милиции УССР был зарегистрировано 12 363 случая преступлений, за февраль — 15 067, за апрель — 20 385, за июнь — 23 019, за июль — 25 652...».⁴¹

Як видно з цього наказу, загальна кількість порушень встановлюваного російсько-більшовицькою владою порядку з січня по липень збільшилась на 13 291 випадків або 48,2%.

Хто ж із чернігівців найбільш послідовно виражав цю непримиренність, жертвно поступаючись навіть власним життям заради самостійного і вільного розвитку української нації, активно діяв у складі Петлюрівського руху опору?

Архівні джерела, що формувалися працівниками каральних органів російсько-більшовицької влади 1920—1923 років, дозволили пролити світло на постаті тих чернігівців, що потрапили в поле їх зору, у трагічні моменти безпосереднього зіткнення, боротьби з цією владою. Як правило, це були останні свідчення про життя петлюрівських повстанців та підпільників. Серед них найбільшою активністю і стійкістю відзначались жінки. Так, вже згадувана нами Д. Вишневська-Мехеда, що була звинувачена у справі «Петлюрівської змови» 24—25 липня 1920 року, утримувала явочну квартиру, на якій переховувались повстанці, посланці від керівництва армії УНР. Вона також брала активну участь в організації повстанського загону, якому постачала гроші та вивезені з фронту патрони і бомбу. Здійснюваний Д. Вишневською — Мехедою

план підпільної діяльності оцінювався окупантами як «план грандіозної повстанської організації».⁴²

Звинувачена як «агент Петлюри», вона була єдиною жінкою серед усіх засуджених. Два учасники «Петлюрівської змови» — М. К. Б(П)уля(а)к і Д. Вишневська-Мехеда — були засуджені до смертної кари — розстрілу. Але з усіх засуджених, в тому числі і серед тих, кому був призначений 10-річний, 1-річні строки примусових робіт у Виправному домі («Исправдоме»), відправка на фронт, умовне 5-річне ув'язнення, Д. Вишневська-Мехеда була єдиною жінкою і учасницею організації, яка не визнала себе винною.

Про інших підсудних, учасників петлюрівського руху, відомо, що серед них був колишній начальник бойової дільниці на фронті, завідуючий секретно-оперативним відділом у м. Борзні, співробітник Чернігівського Губчека, працівники органів радянської влади Борзенського повіту, (нині — Борзнянський район Чернігівської області), червоноармійці.

Сутність звинувачень полягала у залишенні фронту, небажанні воювати на боці більшовиків, підігріванні обурення селян радянською владою, накладанні незаконних контрибуцій, побитті селян, перевищенні влади, пияцтві.

Інша жінка, 37-річна Катерина Григорівна Скиданова, заарештована за участь у петлюрівській підпільній організації «Патріотичне кубло», звинувачувалась в тому, що з 1919 року утримувала у Києві «Петлюрівську явочну квартиру», на якій «были арестованы в разное время видные Петлюровские деятели», «в коей скрывался «Ангел».⁴³ На цій квартирі Катерина Скиданова зберігала вибухівку (піроксилін) і печатку кінного полку «куринь Смерті», який разом із двома піхотними полками, Сердюцькою дивізією в ніч з 31 січня на 1 лютого 1919 року під особистим командуванням Симона Петлюри в районі Великої Димерки-Броварів перейшов у контрнаступ і завдав потужного флангового удару 1-му Богунському полку на чолі зі М. О. Щорсом. За свідченням очевидців тих подій, зокрема П. Точоного, який брав показання у полонених українських воїнів, Симон Петлюра наказав «триматись до останнього».⁴⁴

Цим самим підтверджується безпосередній зв'язок підпільниці Катерини Скиданової з керівництвом військових частин, якими командував С. Петлюра.

Через неї «Патріотичне кубло» у свою чергу підтримувало зв'язок із Києвом та повстанськими загонами Скубана, Скрипченка і Ангела, що розташовувались у лісах неподалік м. Ічні. Цим загонам К. Г. Скиданова постачала харчі та документи.

У результаті співпраці «Петлюрівського кубла» і загонів Скубана та Скрипченка на двох членів підпільної організації впало підозріння у співробітництві з радянською владою. На одному із спільних засідань було вирішено скарати цих зрадників на смерть. Невідомо, чи вдалось це рішення виконати. Однак було скликане друге засідання, на якому або підозрювані, або інші члени «Патріотичного кубла», які їм співчували і також, без сумніву, співробітничали з радянськими каральними органами, поставили питання про добровільну здачу повстанського загону Скубана. Зрозуміло, це була явна зрада, і на засіданні було ухвалено: загін Скубана від добровільної здачі відмовляється, а «Патріотичне кубло» радить учасникам загону надалі виявляти обережність.⁴⁵

Факт зради підтверджується прискореним арештом членів «Патріотичного кубла», коли виявилось, що цю організацію неможливо використати як інструмент захоплення повстанського загону Скубана.

Учасники підпілля зібрали гроші й відремонтували друкарську машинку «Ремінгтон», на якій були надруковані відозви до українського народу: не виконувати вимог радянської влади, не сплачувати продровольчого податку, взятись за зброю і допомогати повстанцям.⁴⁶ Тираж однієї з таких відозв, призначених для загону Скубана та поширення серед населення, становив 12 примірників.

Учасник «Патріотичного кубла» — студент Василь Зоц, який навчався в Київському електротехнікумі, спільно з Дариною Панахновою за дорученням повстанського загону купував у Києві зброю і передавав її чернігівським повстанцям.⁴⁷ Очолював підпільну петлюрівську організацію «Патріотичне кубло» завідуючий обозним двором Ічнянської Заготівельної контори № 11 28-річний Федір Данилович Палагута. Під час обшуку в нього, як і в більшості інших членів організації, була виявлена зброя. Загальна кількість учасників «Патріотичного кубла» становила близько 100 чоловік, з них, за протоколом першого засідання, на установчих зборах була присутня 91 особа. П'ять членів цієї підпільної організації працювали в Заготівельній конторі № 11 м. Ічні разом з її головою Федором Палагуютою. До спільної боротьби за самостійність України залучались працівники й інших зсипних пунктів Чернігівщини, але жоден з них на судовому засіданні не був названий.

Джерела і література:

- 1 Имшенецкий В. Петлюровцы в Чернигове // Знамя Советов. — 1920. — 7 ноября.
- 2 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 16. — Оп. 4. — Спр. 31. — Арк. 285.
- 3 Грановский М. «Самостийные» бандиты // Красное знамя. — 1923. — 8 мая.
- 4 Петлюровско-бандитская организация // Красное знамя. — 1922. — 26 декабря.
- 5 Жук Л: Дело Иченского «кубла» // Красное знамя. — 1923. — 15 мая.
- 6 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 442. — Оп. 1. — Спр. 69 — Арк. 76.
- 7 Петлюровский заговор // Знамя Советов. — 1920 — 27 июля.
- 8 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 183. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 50—53.
- 9 Кучер О. О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921 — 1923 рр. — Харків, 1971 — С. 156.
- 10 Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації / М. С. Красіко, Н. Я Марценюк, А. І. Левенко та ін. — К., 1970. — С. 149.
- 11 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 79.— Оп. 11. — Спр. 1. — Арк. 30.
- 12 Чернігівський облдержархів — Ф. Р. — 16 — Оп 4. — Спр. 31 — Арк. 285.
- 13 Там само.
- 14 Жук Л. Дело Иченского «кубла» // Красное знамя. — 1923. — 15 мая.
- 15 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 16. — Оп. 4. — Спр. 31. — Арк. 285.
- 16 Ростальний В. Галаківщина // Громада. — 1993. — № 2.
- 17 Жук Л. Дело Иченского «кубла» // Красное знамя. — 1923. — 15 мая.
- 18 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 16. — Оп. 4. — Спр. 31. — Арк. 284—287.
- 19 Там само. — Арк. 287.
- 20 Грановский М. «Самостийные» бандиты // Красное знамя. — 1923. — 8 мая.
- 21 Ткачук А. Симон Петлюра // Київська старовина. — 1993. — № 1. — С. 50.
- 22 Там само. — С. 51.
- 23 Луначарський А. В. Про виховання і освіту. М., 1976. — С. 178.
- 24 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 443. — Оп. 3. — Спр. 153. — Арк. 209.
- 25 Там само. — Арк. 282.
- 26 Там само. — Арк. 333.
- 27 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 442. — Оп. 4. — Спр. 60. — Арк. 48.
- 28 Там само. — Арк. 28.

- 29 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 183. — Оп. 1. — Спр. 130. — Арк. 50—53.
30 Там само. — Арк. 51.
31 Там само.
32 Там само. — Арк. 52.
33 Там само. — Арк. 50.
34 Там само. — Арк. 53.
35 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 442. — Оп. 4. — Спр. 27. — Арк. 85.
36 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 442. — Оп. 4. — Спр. 43. — Арк. 18.
37 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 443. — Оп. 3. — Спр. 13. Арк. 27.
38 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 442. — Оп. 4. — Спр. 43. — Арк. 57.
39 Ткачук А. Симон Петлюра // Київська старовина. — 1993. — № 1. — С. 51.
40 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 443. — Оп. 3. — Спр. 26. — Арк. 101—103.
41 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 442. — Оп. 4. — Спр. 43. — Арк. 92.
42 Петлюровский заговор // Знамя Советов. — 1920. — 27 июля.
43 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 16. — Оп. 4. — Спр. 31. — Арк. 285.
44 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 1510. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 22.
45 Петлюровско-бандитская организация // Красное знамя. — 1992. — 26 декабря.
46 Чернігівський облдержархів. — Ф. Р. — 16. — Оп. 4. — Спр. 31. — Арк. 285.
47 Жук Л. Дело Иченского «кубла» // Красное знамя. — 1923. — 15 мая.

